

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Колективна монографія

Тернопіль 2025

УДК 364-78:37.013.42

Т 33

Автори:

Розділ 1. Галина ЛЕЩУК – 1.1; Наталія ОЛЕКСЮК, Ірина ГЕЛЕЦЬКА – 1.2; Галина ОЛІЙНИК – 1.3.

Розділ 2. Людмила ПЕТРИШИН, Вікторія СТЕПАНЕНКО – 2.1; Світлана КАЛАУР, Жанна КИСЛЮК – 2.2; Ольга СОРОКА, Андрій УШАКОВ – 2.3.

Рецензенти:

Ренате ВАЙНОЛА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Лілія МЕЛЬНИК – доктор економічних наук, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя;

Володимир КРАВЕЦЬ – доктор педагогічних наук, професор, в.о. ректора Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 8 від 25 березня 2025 р.)*

Тенденції розвитку соціальної роботи та соціальної освіти в умовах суспільних викликів: колективна монографія / Колектив авторів; за ред. О. Сороки, Г. Лещук. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2025. 215 с.

Т33

ISBN 978-617-8060-92-3

Колективна монографія присвячена аналізу сучасних викликів, що постають перед системою соціальної роботи та освіти в умовах глобальних і національних трансформацій. Автори досліджують вплив політичних та соціокультурних змін та криз на розвиток професійної підготовки фахівців соціальної сфери, розглядають інноваційні методи та підходи у наданні соціальних послуг, а також окреслюють перспективи інтеграції міжнародного досвіду у вітчизняну практику. Особливу увагу приділено викликам, спричиненим воєнними діями, міграційними процесами, цифровізацією та змінами у державній соціальній політиці.

Наукове видання розраховане на фахівців, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться даною тематикою.

УДК 364-78:37.013.42

Зміст

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ	4
1.1. Соціальна робота в часи криз та надзвичайних ситуацій.....	4
1.2.Зміст професійної діяльності фахівця із соціальної роботи щодо покращення якості життя вразливих груп населення у територіальній громаді	42
1.3.Профілактика міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі.....	81
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	117
2.1. Синергетичний підхід у підготовці соціальних працівників до інноваційної діяльності в умовах глобальних викликів	117
2.2. The basics of forming social maturity in medical college students	146
2.3. Tolerance as a component of effective professional communication of future social workers.....	179
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	213

розуміти, що він не є суддею життя, вчинків і поглядів іншої людини (Кулик, 2020, с.36¹³³).

До шляхів оптимізації змісту професійної діяльності фахівця із соціальної роботи з вразливими групами населення у громаді щодо покращення якості їх життя, відносимо: розробку та впровадження програм з покращення якості життя для усіх вікових категорій осіб, виходячи із вікових (гендерних, культурних та ін. особливостей); налагодження партнерської взаємодії з усіма зацікавленими у підвищенні рівня якості життя населення сторонами; організацію і проведення інформаційних кампаній, спрямованих на покращення якості життя жителів територіальної громади; навчання як фахівців із соціальної роботи, які надають соціальні послуги, так і посадових осіб установ, організацій, служб з підвищення рівня якості життя населення; упровадження в роботу фахівця/соціальної служби кращих закордонних і вітчизняних практик покращення якості життя населення громади.

ПРОФІЛАКТИКА МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Швидкий темп життя, економічні й політичні зміни в сучасному суспільстві спричинили зміни моральних норм поведінки молодих людей, особливо, підлітків. Велике зростання відхилень в поведінці та особистісному розвитку дітей, негативізм, егоїзм, цинізм чітко помітне в міжособистісних стосунках нинішніх учнів. Так, внаслідок цього в учнівських колективах завжди формується негативний морально-психологічний клімат, збільшується рівень конфліктності. У підлітковому віці спостерігається тенденція до конфліктів ще й з учителями та батьками.

¹³³ Кулик І.В. (2020). Соціальна робота з різними групами клієнтів: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР. 236с. URL: <https://ksptsr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/71/2023/02/posibnyk-srzhhk.pdf>

Міжособистісне спілкування відіграє велике значення у психосоціальному розвитку підлітка, яке стає провідною діяльністю та вагомо впливає на процес і результат його навчальної діяльності. Актуальним на часі є вивчення соціально-психологічних явищ, які ведуть до виникнення різноманітних суперечностей. А також і впровадження програм, щоб ефективно їх врегулювати і запобігти їхнім руйнівним наслідкам. Саме вивчення психології конфлікту надає можливість кожній окремій особистості заглибитися у таємниці свого «Я» і віднайти там те, що допоможе їй по-іншому оцінити навколишній світ і побудувати стосунки з оточенням на основі злагоди й гармонії.

Проте, питанням вирішення причин негативізму у співтовариствах підлітків, висвітлення їхніх умов та оптимізації взаємостосунків, особливо пошуку шляхів профілактичного й корекційного конфлікту у підліткових колективах учнів. На жаль, у науковій літературі їм не приділено належної уваги.

Проблемою конфлікту цікавляться майже всі наукові дисципліни. Конфліктологія сформувався як напрям в соціології у ХХ столітті. Суть її полягає у вивченні закономірностей зародження, виникнення, розвитку, розширення, а ще включає закінчення конфліктних ситуацій будь-якого типу.

Так, важливу роль має у цій сфері дослідження В. Орланського, П. Прибутько, Р. Михайленка, Л. Дубчака, С. Калаур, З. Фалинської та ін. Вони розкривають основну суть конфлікту та визначають його основні функції, а також структуру і причини.

Феноменології конфлікту – одному з основних видів спілкування присвячено роботи В. Дружиніна, Г. Кримської, В. Панчука, М. Станкіна та ін. Різні класифікації конфліктів підкреслено в дослідженнях А. Бодальова, В. Ляудіс, Т. Чмут, Г. Чайки та ін.

Особливо важливими є дослідження особливостей міжособистісних конфліктів саме у підлітковому віці, як одному із найважливіших етапів життя людини. Проблеми конфлікту в структурі міжособистісних стосунків

підлітків вивчало багато науковців, зокрема Л. Божович, Ю. Гільбух, Є. Донченко, Т. Драгунова, В. Караковський, Г. Ложкін та ін., проте й досі недостатньо висвітлено проблеми ступеня сприятливості міжособистісних стосунків у колективі підлітків на формування гармонійного та безконфліктного виховного середовища; не вирішені питання ефективного формування позитивно спрямованого учнівського колективу підлітків на основі врахування особливостей протікання провідної діяльності віку й нівелювання конфліктних ситуацій.

Наукова інтерпретація конфлікту: сутність, типи, структура. Динаміка розвитку міжособистісного конфлікту

У найдавніші часи прогресивне людство намагається вирішити різні суперечності і бажають про суспільство, у якому немає конфліктів. Створення державних інтересів завжди можна розглядати як велику мрію, щоб мати універсальний механізм, щоб запобігти і розв'язати конфлікти. У дуже давніх законах хетського царя Хаммурапі знаходяться багато способів для вирішення різноманітних суперечок. Відомо, що за переказами, цар Соломон прославлявся завдяки своїй мудрості і умінню недопускати та вирішувати конфлікти.

Нинішні конфлікти – це повсякденна дійсність. Щоб ефективно вирішити виникаючі проблеми, кожній людині потрібно засвоїти визначений мінімум теоретичних знань, а також практичні навички поведінки в конфліктних ситуаціях.

Конфлікт (від лат. сл. – conflictus) – це зіткнення сторін, думок, сил. Основні причини зіткнення є різні проблемні ситуації в житті: складні фінансові ресурси, дуже важливі життєві установки, повноваження влади, особистісні розходження та ін. Конфліктна взаємодія може припускати деякі протиріччя сторін, це дії, які будуть спрямовані один проти одного. Дійсно, ці протиріччя існують деякий час і не будуть переростати у суперечність. Особливо потрібно бути уважним, якщо в основі конфлікту є протиріччя, то, звичайно, причина яких – це несумісність інтересів, потреб і цінностей. Вони

часто перетворюються у велику боротьбу різних сторін та реальне протиборство.

Поняття «конфлікт» трактується по-різному в науковій літературі. Багато є наук, які пояснюють по-своєму поняття природи конфлікту. Цікаво, що кожне трактування охоплює неоднозначні соціальні процеси. А вони можуть стати головною причиною для вузьких та широких форм розуміння конфлікту.

Так, С. Калаур, З. Фалинська пояснюють, що конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів (цілей, позицій, думок, поглядів тощо) на ґрунті суперництва. Ця відсутність взаєморозуміння з різних питань, пов'язане із гострим емоційним переживанням (Калаур, Фалинська, 2010¹³⁴).

А. Анцупов і А. Шипілов трактують таке формулювання: «Під конфліктом розуміється достатньо гострий спосіб усунення протиріч, які можуть виникати у процесі взаємодії, що полягає саме в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями»(Анцупов, Шипілов, 2010, с.8¹³⁵).

Конфлікт розглядається у соціологічній літературі: взаємодія двох об'єктів, які мають несумісні цілі, а також способи досягнення цих цілей.

Отож, конфлікт – це завжди відкрите протиборство, а головними суперечностями якого є потреби, інтереси й цінності, в процесі якого відбувається зіштовхнення двох і більше суб'єктів, їх учасників соціальної взаємодії.

Є багато досліджень з проблем класифікації конфліктів, але, на жаль, ще немає одної точки зору. Після здійснення аналізу наукових джерел можна виокремити основні види конфлікту. (табл. 1.1) (Долинська, 2010¹³⁶)

¹³⁴ Калаур, С. (2010). Соціальна конфліктологія : навчальний посібник. С. М. Калаур, З. З. Фалинська. Тернопіль : Астон, 360 с.

¹³⁵ Анцупов, А., Малишев, А. (1996). Введення в конфліктологію: як попередити та вирішувати міжособистісні конфлікти: підруч. Київ, 103 с.

¹³⁶ Долинська, Л., Матяш, Л. Психологія конфлікту : навч. посіб. К. : Каравела, 304 с.

1.1

Види конфліктів

<i>№ з/п</i>	<i>Основа класифікації</i>	<i>Вид конфлікту</i>
1.	Особливості сторін	–міжособистісні, –особистістю і групою, –внутрішньогрупові, –між малими і великими соціальними суспільствами, –міжетнічні, –міждержавні.
2.	Сфери громадського життя	політичні, економічні, ідеологічні, соціальні, юридичні, сімейно-побутові, соціокультурні конфлікти.
3.	Мотивація конфлікту	–виникаючих у зв'язку з розподілом владних повноважень і позицій; –приводу матеріальних ресурсів; –приводу цінностей найважливіших життєвих установок.
4.	Форм, методів та інтенсивності протидії	–насильницькі й ненасильницькі, –більш інтенсивні й менш інтенсивні, –відкриті й закриті (латентні).
5.	Часу протікання	–затяжні, –швидкоплинні.
6.	Масштабів поширення	–локальні, –широкомасштабні.
7.	Цілей конфлікту і його наслідків	–позитивним або негативним, –конструктивним або деструктивним.

8.	Психічний стан сторін і відповідна цьому стану поведінка людей	–раціональні, –емоційні.
----	--	-----------------------------

Так, враховуючи мотивації конфлікту їхнє суб'єктивне сприйняття ситуації, доцільно виділити такі види конфліктів:

1. Помилковий конфлікт – це такий суб'єкт, який бере до уваги ситуацію як конфліктну, хоча конкретних причин немає;

2. Потенційний конфлікт – це певні причини, щоб виникли конфлікти. Зате в даний час деяка з цих сторін чи кілька сторін через причину, або через недолік інформації ще до кінця не можуть усвідомити конфліктну ситуацію;

3. Істинний конфлікт – це дійсна суперечність між сторонами. Так, його розділяють на такі підвиди:

–конструктивний – він виникає на основі реально існуючих між суб'єктами протиріч;

–випадковий – він може трапитися через деякі непорозуміння чи навіть випадковий збіг обставин;

–зміщений – виникає на помилковій підставі, коли насправді причина схована. Прикладом може бути студент, який має суттєву незадоволеність низькою оцінкою своїх знань та планує час, щоб вступити в дискусію з викладачем, який його екзаменує;

–невірно приписаний конфлікт – це буває конфлікт, у якому істинний винуватець, суб'єкт конфлікту, що може знаходитися за «кулісами» протиборства, а в конфлікті ще й змішані учасники, які не мають ніякого до нього відношення. Наприклад, людина обвинувачується у злочині, якого вона не робила (Ложкін, 2006¹³⁷).

1. ¹³⁷ Ложкін, Г. Повякель, Н. (2006). Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 416 с.

Науковці А. Анцупов і А. Шипілов доводять, що конфлікти еволюційно взаємозв'язані. Насамперед історично з'явилися зооконфлікти, згодом внутрішньоособистісні, а потім 3 види конфліктів між групами, а далі – міжнародні конфлікти. Так, думають багато науковців про надзвичайно важкі конфлікти в результаті еволюції. Вони завжди включають для себе деякі прості елементи.

Типологія конфліктів, так думає Н. Леонова, ускладнюється внаслідок різних обставин:

- конфлікти належать до числа соціально-психологічних явищ. Їхні межі розпливчаті;

- конфлікт має зазвичай багато сторін, різних властивостей та аспектів, що часто потрібний комплексний підхід до його дослідження;

- процес конфлікту, якщо враховувати точку зору його природи та причини виникнення і наслідки. Прихованість їхніх глибинних джерел, а ще причин конфліктів, основних мотивів його учасників – це суттєва перешкода, яка може унеможливити достеменність ідентифікації типу конфлікту відповідно до критеріїв;

- аналізуючи конфліктні ситуації неможливо практично усунути ціннісні та ідеологічні орієнтації, яка чітко зумовлюється інтересами науковця.

Здійснюючи аналіз структури конфлікту, потрібно систематизувати його найважливіші складові, а саме: конфлікуючі сторони; зона розбіжностей; образ ситуації, мотиви; дії; умови перебігу конфлікту; завершення конфлікту (Киричук, Роменця, 1996¹³⁸). Звичайно, що сторонами або безпосередньо учасниками міжособистісного конфлікту можуть також виступати окремі особистості або групи людей. Тому є ймовірність різних типів конфліктів: «особистість-особистість», «особистість-група» і «група-група». Так,

¹³⁸ Основи психології (1996). Підручник / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К. : Либідь, 632 с.

характеристики учасників конфлікту досить часто мають вплив на його виникнення та розвиток. Проте, окрім характеристики учасників, конфлікт достатньо залежить від соціально-психологічного середовища, в якому традиційно представлені багатогранні соціальні групи із специфічною структурою, динамікою, нормами, цінностями тощо. Але без урахування впливу цього параметру важко зрозуміти змістовну сторону конфлікту.

Поняття «суб'єкт і учасник» конфлікту не завжди тотожні. Так, суб'єкт практично є завжди активна сторона, яка навіть може створити конфліктну ситуацію і трішки повпливати на розвиток конфлікту, але в залежності від власних інтересів. Звичайно, що учасники конфлікту можуть свідомо брати участь у конфлікті, а можуть чисто випадково чи з примусу бути втягнуті у конфлікт. Так, під час розвитку конфлікту статуси учасників і суб'єктів мають право мінятися місцями.

Розрізняють прямих і непрямих учасників конфлікту. Останні представляють визначені сили, що можливий варіант переслідування в чужому конфлікті свій власний інтерес. А непрямі учасники:

- а) спровоковують конфліктуючу ситуацію і сприяють її розвитку;
- б) сприяють зменшенню інтенсивності конфліктів чи навіть повному його припиненню;
- в) підтримують ту чи іншу сторони, чи обидві сторони одночасно.

Також непрямі учасники конфлікту планують визначену частину навколишньої соціального середовища, у якому можуть протікати конфлікти. Саме тому *соціальне середовище* дуже часто виступає каталізатором, або стримуючим чи нейтральним фактором розвитку конфлікту (Киричук, Роменця, 1996¹³⁹).

Відомо, що в соціології конфлікту часто використовується поняття «сторона конфлікту», що може припускати включення як прямих, так і

¹³⁹ Основи психології (1996). Підручник / за ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К. : Либідь, 632 с.

непрямих учасників конфлікту. Деколи непрямі учасники є третьою стороною, або третіми учасником. Суб'єкти й учасники соціального конфлікту можуть мати різні ранги, статуси і мати визначену силу (Пірен, 2000¹⁴⁰).

Одним із головних елементів конфлікту є *об'єкт*, тобто головна причина, мотивація, рушійна сила конфлікту. Ці об'єкти можна поділити на три види.

1. Об'єкти, що не можуть бути розділені на частини, володіти ними разом із ким-небудь неможливо.

2. Об'єкти, що можуть бути розділені в різних пропорціях між учасниками конфлікту.

3. Об'єкти, якими обоє учасників конфлікту можуть володіти спільно. Це ситуація «мнимого конфлікту» (Пірен, 2000)¹⁴¹.

Зазвичай конфліктні ситуації часто стаються тоді, коли є деяка розбіжність. І це є елемент суперечки, факт, питання, що викликає саме ці суперечності. Але, на жаль, цю зону не можна легко розпізнати. Спостерігається, що і самі учасники конфліктних ситуацій не до кінця її уявляють. Трапляється так, що невідомі або навіть випадкові деталі бувають частково відображенням або навіть проявом більш глибоких розходжень, які можуть також залишитися для конфліктуючих неусвідомленими. Часто трапляється так, що розходження «по суті» посилюється розходженням з приводу оцінки поведінки, манери мовлення і, взагалі, морального складу один одного. Так, зона розбіжностей «розбухає», саме в ній загоряється все нове і нове вогнище суперечки. Або коли конфліктуючі дійшли згоди з деякого питання, то зона їх розбіжностей часто звужується. А зникає вона при видаленні всіх розходжень. (рис. 1.1).

Цікавим є те, що практично всі учасники конфлікту мають своє бачення або чіткий образ даної ситуації, яка створена в зоні розголосся і бажає охопити

¹⁴⁰ Пірен, М. (2000). Конфлікт і управлінські ролі: соціально-психологічний аналіз : навчально-практичний посібник. К. : УАДУ, 200 с.

обставини, які пов'язані з ним. Але ці бажання не завжди збігаються, і кожен конфліктант розуміє ту чи іншу ситуацію по-різному і це, власне, і також дає підставу створювати для їх зіткнення деяке підґрунтя. Усі ці образи конфліктної ситуації (ідеальні карти ситуації) також включають в себе певні уявлення учасників конфлікту про самих себе (свої потреби, можливості, цілі, цінності), протилежну сторону (потреби, цінності, можливості, цілі), ситуацію і умови перебігу конфлікту (Пірен, 2000¹⁴²).

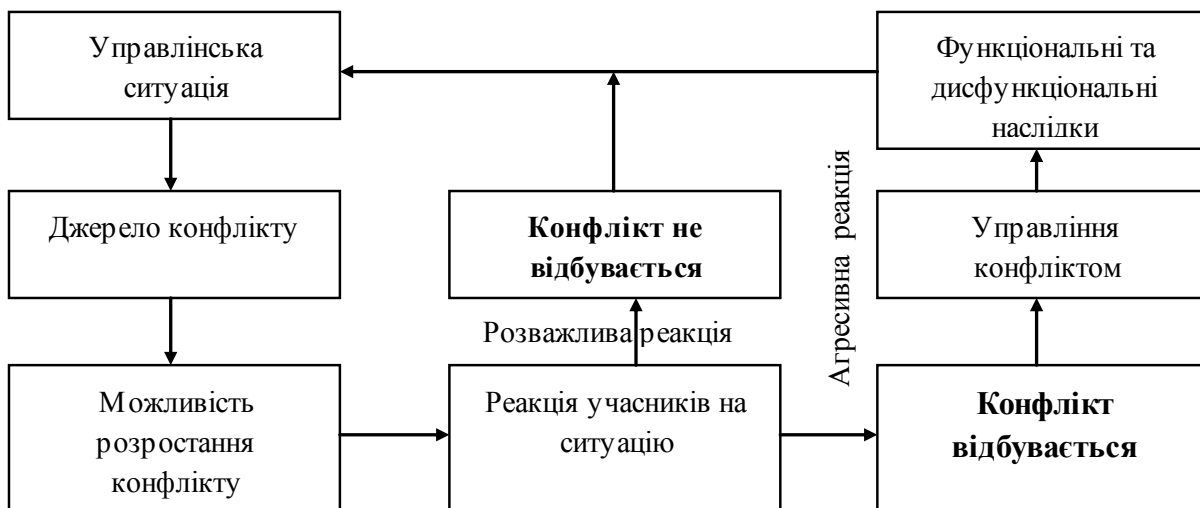

Рис. 1.1. Модель конфлікту як процесу

Дійсно, щоб усунути конфлікти, треба зрозуміти причини його виникнення, а далі здійснити дослідження щодо мотивів та цілей його учасників. А також визначити, як далеко зайшли обидві сторони у своєму зіткненні. Отже, це має допомогти підібрати основні методи управління конфліктними ситуаціями.

Так, конфліктні ситуації є першоджерелом конфліктів. Інцидент завжди не дуже приємна подія чи деяке непорозуміння, яке швидко вражує інтереси однієї зі сторін та часто призводить до більш активної протидії. І саме конфлікт може спровокувати кризу суперечностей між людьми, яке може бути

¹⁴² Пірен, М. (2000). Конфлікт і управлінські ролі: соціально-психологічний аналіз : навчально-практичний посібник. К. : УАДУ, 200 с.

пов'язане із погіршенням стану стосунків між ними (Гребеньов, Ковальова, Красносов, 2011¹⁴³).

Варто вказати, що аналіз будь-якого міжособистісного конфлікту, потрібно обов'язково дотримуватися характеристики певного соціального середовища, в якій цей конфлікт відбувся. Безперечно, ці параметри і визначають поведінку конфліктних сторін.

Отже, суттєві процеси міжособистісного сприйняття і пізнання в конфліктних ситуаціях відомі чималою зацікавленістю в побудові потрібного психологічного образу партнера, а ще враховується інтенсивність роботи щодо інтерпретації і прогнозування його поведінки.

Незаперечним є той факт, що тривалі конфліктні стосунки сприяють руйнуванню внутрішнього світу людиною і навіть до повної втрати власного «Я». Очевидно, де відбувається конфлікт – це нових змін. Оскільки особливо конфлікт «змушує» залишити стереотипи в минулому і створити умови для пошуку проблемів і руху прогресивного розвитку, утверджувати філософію нового світосприйняття. Зате в епоху великих радикальних змін потрібно встановитися нову конфліктологічну парадигму, яка спонукає інакше спостерігати за світом та бачити його не тільки як поле суперечностей та різних інтересів і цінностей особистостей, а ще як здатність створити в цій протилежності щось сучасне і цінне, яке, безперечно, об'єднує людей та швидко відкриває сучасні перспективи, щоб реалізувати їх можливості. Принцип їх відмінностей у великій мірі зумовлюється у зовнішньому середовищі. Є такі досить головні умови перебігу конфлікту:

- просторові;
- часові;
- соціально-психологічні.

¹⁴³ Гребеньков, Г., Ковальова, І., Красносов Ю. та ін. (2011). Конфліктологія. під ред. Г. В. Гребенькова. Львів : «Магнолія 2006», 229 с.

Міжособистісний конфлікт визначається як ситуація суперечностей учасників. Сприймане і пережите ними є головною психологічною проблемою. Її терміново потрібно вирішувати.

Аналізом встановлено, що міжособистісні конфлікти мають свої характерні ознаки, а саме:

–суперечності людей відбуваються безсумнівно, саме тут і зараз, і, безперечно, на основі зіткнення їх особистісних мотивів. Суперники зустрічаються віч на віч;

–стають відомими такі причини: загальні і приватні, об'єктивні і суб'єктивні;

–для деяких суб'єктів конфліктної взаємодії – це так званий «полігон» випробування характерів їхніх темпераментів та проява здібностей, інтелекту, сильної волі та різних індивідуально-психологічних особливостей;

–вони кардинально різняться ефективною емоційністю і практичним охопленням їхніх всіх сторін відносин між суб'єктами, які конфліктують;

–ці інтереси зачіпають не тільки тих, що конфліктують, але, дійсно, і тих з ким вони завжди пов'язані не тільки службовими, але і міжособистісними відносинами.

Міжособистісний конфлікт я – соціальне явище є найпоширенішим. Воно виникає на різному етапі визначення цілей, їхнього розподілу ресурсів, та обов'язків. Також під впливом особливостей характерів людей, їх знань, системи цінностей та сприйняття тощо. Основа конфлікту – це персональна недовіра чи неприязнь між ними, яка дуже часто породжена різною мотивацією, їхніми відмінностями у сприйнятті або конкуренцією. Він розглядається як структурний процес, що розгортається в певному часі, а також має деякі стадії для свого виникнення і перебігу та завершення. Мова йде в цьому випадку про розвиток міжособистісних конфліктів. Різні форми динаміки конфліктів визначаються в тому, що:

–конфлікт – це своєрідний характер, що завжди проходить послідовність передбачення стадій. Він активно зароджується, а потім систематично розвивається;

–конфлікт – це процес певної фази, а взаємодія суб'єктів призводить до змінення соціальної ситуації. Дуже часто змінюються чіткі правила та основні принципи поведінки, їх статус особистості та умови життєдіяльності;

–конфлікт – це взаємодія двох суб'єктів де дії з їхніх сторін – це реакція на дію іншої сторони. Проте всі дії цієї сторони керуються так, щоб зайняти протилежну сторону позиції. Вона розглядається як дуже сприятлива і надзвичайно приваблива. Гострий характер конфліктної взаємодії – це предмет розбіжностей та співвідношення сил і зовнішніх умов (Донченко, 1987¹⁴⁴).

Ці форми в реальному вигляді трапляються у житті досить рідко. В основному конфлікти мають змішані форми.

Великий інтерес викликає ця унікальна система розвитку конфлікту науковця з Америки Р. Рамеля. Цей відомий дослідник наголошує на п'ятьох послідовних етапах розвитку конфліктів:

1. Латентний етап – це один із перших, який йде попереду власного зіткнення. Так, на цьому етапі виникають відмінності, щоб зовнішньо спостерігати: в диспозиціях, певних цінностях, деяких правилах поведінки, що завжди створюють великий потенціал суперечностей. Тому є певна соціальна напруженість. Вона засвідчує наявність конфліктних ситуацій.

2. Ініціюючий етап – це певна подія, яка провокує індивіди до надзвичайно активних дій.

3. Етап балансування сил – це оцінювання потенційних можливостей один в одного, які примножують сили і шукають ефективне вирішення проблеми. Сторони, щоб вирішити ці дії пристосовуються до певних обставин, які виникли.

2. ¹⁴⁴ Донченко, Е., Титаренко Т. (1987). Особистість: конфлікт, гармонія. К. : Політвидання України. 158 с.

4. Етап балансу сил – це певні заходи, щоб змінювати обставин, а також вирішувати проблеми та усувати їхні протиріччя. Такі зміни призводять до п'ятого етапу.

5. Етап розколу – це зазвичай кожна зі сторін, яка знову вступає в певне єдиноборство.

Традиційно саме під такою динамікою розвитку конфлікту розуміємо термінову або поетапну змінність відношень. Вона залежна від особливостей певної специфіки стосунків між особами. Це характеризується унікальністю всіх учасників і значимістю цілей, що завжди переслідують та враховуються певними фактори дійсності, які впливають на них.

У контексті дослідження слід вказати на об'єктивні та суб'єктивні чинники, дія яких впливає на конфлікт. Об'єктивні чинники зумовлені деякими умовами існування, що суттєво є соціально-психологічними особливостями особистості: ефективна освіта, високий рівень кваліфікації, певний діапазон здібностей і можливостей, а також незадоволеність амбіцій, наявність їхніх лідерських домагань у деяких представників однієї групи, а також їхні потреби та установки. Суперечності даних якостей дійсно завжди призводять до деякого непорозуміння і розпаду контактів. Суб'єктивні чинники – це стимули, щоб вирішити певні конфліктні дії, що зумовлюються ілюзорними обставинами. Людство неправильно розуміє ситуацію, в якій часто перебуває. Ілюзії – це причини, які попереджують конфлікт і стимули, які завжди підтримають і посилять його. Існує закономірність, що два суб'єкти можуть мати різне бачення одного і того ж. Адже всі вони думають, що бачення іншого – ілюзорне. Будь-яке бачення – це ілюзія. (Ложкин, Повякель, 2000¹⁴⁵).

Існують такі типи ілюзій, які змушують людей актуалізувати конфлікт:

–Ілюзія «виграшу-програшу».

–Ілюзія самовиправдовування.

¹⁴⁵ Ложкин, Г. Повякель, Н. (2000) Практична психологія конфлікту : навч. посібник. К. : МАУП, 256 с.

–Ілюзія дзеркального сприйняття.

–Деякі напрями конфліктної боротьби – це дії, які спрямовані, щоб підірвати сили супротивника. Розвиток конфліктів часто супроводжується тим, що конфліктуючі особистості виконують і використовують деяку перевагу сил на свою користь. А бажання усунути конфлікт з «позиції сили» часто є в ультиматах, погрозах, насильницьких діях із ціллю добиватися від суперника підкорення, а також змусити його виконувати те, що вимагають від нього.

Завжди, будь яка динаміка розвитку конфлікту має певні стадії: передконфліктна стадія, власне конфлікт, вирішення конфлікту, післяконфліктна стадія (Дуткевич, 2005¹⁴⁶). Визначимо докладніше кожну зі стадій.

1. Передконфліктна стадія (власне це виникнення конфліктів) – це конфлікт, що ніколи не виникне раптово, а йому будуть передувати сховані або навпаки відкриті соціально-психічні процеси, які спостерігаються між особистостями.

Передконфліктну стадію розділимо на три фази розвитку:

–виникнення протиріч із приводу визначеного спірного об'єкта, недовіра, тривога; пред'явлення однобічних чи взаємних претензій та суттєве зменшення контактів.

–охота довести правоту свою правоту і докір супротивника в неохоті виконувати різні суперечливі запитання «правдивими» методами.

–знищення деяких взаємодійних структур, а також їхній чіткий перехід від дійсних погроз до агресії, певне виникнення «образу ворога» та особлива боротьба з ним.

2. Власне конфлікт. Етап початку – це відкрите протиборство сторін, яке є результат конфліктної поведінки, де розуміють деякі дії, які можуть

¹⁴⁶ Дуткевич, Т. (2005). Конфліктологія з основами психології управління : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 456 с.

спрямовуватися на сторону, яка конфронтується, щоб захопити та утримати об'єкт, який суперечить, або заставити опонента, щоб він відмовився від своїх бажань, чи захотів їх змінювати. Конфліктологи розрізняють такі форми конфліктної поведінки. Це активно-конфліктна тобто виклик; пасивно-конфліктна – це відповідь на виклик, а також конфліктно-компромісна і компромісна.

Усі конфлікти є деякою мірою унікальним. На другій стадії розвитку виділяють три головні фази розв'язання конфлікту:

1) суттєвий перехід конфлікту із латентного стану у протиборство сторін. Спостерігається боротьба, яка може вестися окремими ресурсами. Дійсно, вона носить локальний характер. На цій фазі є багато варіантів, щоб закінчити цю відкриту боротьбу, а також усунути конфліктні ситуації різними ефективними методами;

2) наступна ескалація протиборства. Щоб досягнути своєї мети і блокувати дії супротивника, завжди є такі сучасні ресурси сторін. Отже, ці можливості, на жаль, віднайти компроміс втрачені. Така суперечливість – некерована і непередбачена;

3) такий конфлікт, безперечно, досягає своєї вершини, а також може прийняти форму тотальної війни, щоб застосувати усі можливі сили і засоби. Конфліктуючі сторони на цій фазі як би забувають правдиві причини, а також їхню ціль конфлікту. Тому основною метою протиборства – це максимальна втрата супротивнику.

3. Стадія вирішення конфлікту. Інтенсивність конфлікту та тривалість особливо залежна від різних цілей та установок сторін, їхніх ресурсів та засобів і методів ведення ефективної боротьби, реакції на конфлікт навколишнього середовища.

Щоб вирішити конфлікт є такі цікаві сторони виникнення подій:

1) велика перевага деякої зі сторін може дозволити нав'язувати їй невпевненому опоненту часткові умови, щоб припинити конфлікт;

2) часто суперництво направляється до безперечного програшу однієї з її сторін;

3) суперництво дуже затягується, а також носить повільний характер, тому що є недолік ресурсів;

4) сторони поступаються в конфлікті. Тому вичерпують ресурси і не виявляють явного переможця;

5) суперництво закінчується під тиском третьої сили.

Конфлікт триватиме деякий час, доки не з'являться дійсні умови його припинення ⁽¹⁴⁷⁾.

Є декілька варіантів завершення конфлікту, які спрямовуються дуже часто на зміну тих чи інших конфліктних ситуацій, або деяким іншим способом вплинути на учасників, або способом частково змінити характеристики об'єкта конфлікту чи іншими способами. Наведемо певні їх способи.

–усунення об'єкта конфлікту;

–заміна одного об'єкта іншим;

–усунення однієї сторони учасників конфлікту;

–зміна позиції однієї зі сторін;

–зміна характеристик об'єкта й суб'єкта конфлікту;

–одержання нових зведень про об'єкт чи створення додаткових умов;

–недопущення безпосередньої чи опосередкованої взаємодії учасників;

–погодження учасників конфлікту до деякого рішення, а також звертання до арбітра судді, що умовити підпорядкуватись будь-якому його рішенню.

Так, є метод, щоб подолати конфлікт – це примус.

Кінцевий етап стадії розв'язання будь-якого конфлікту змушує до чітких переговорів та юридичного оформлення цих домовленостей. Безсумнівно, ці міжособистісні і міжгрупові конфлікти і їхні результати переговорів можуть нести форму, щоб усно домовитись та зобов'язати їхніх сторін. Так, певною

¹⁴⁷ Дуткевич, Т. (2005). Конфліктологія з основами психології управління : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 456 с.

умовою для саме важливого процесу переговорів – це і є тимчасове перемир'я. Є деякі варіанти, коли попередні домовленості сторін на стадії, на жаль, не можуть закінчити бойові дії, але і йдуть на суттєве загострення конфлікту, і бажають поліпшити свої позиції на переговорах.

Перемовини завжди вимагають компромісу між конфліктуючими сторонами і визначають також деякі процедури.

Всім відомо, що основа переговорного процесу – це метод компромісу, що заснований на певних взаєминах поступків сторін, а також методу консенсусу, який орієнтований на спільному рішення проблем, які існують.

Безперечно, що дієві методи, щоб вести переговори та їхні ефективні результати можуть залежати не тільки від ставлення між двома сторонами, які борються, але і також від внутрішнього становища кожної сторони.

4. Післяконфліктна стадія. Цей кінцевий етап протистояння сторін не підкреслює, що цей конфлікт вже вирішений. Відповідно ступінь задоволення чи незадоволення сторін, які укладено мирними домовленостями досить часто завжди буде залежатиме від таких положень:

–чи суттєво вдалося в цей період конфлікту і в наступних переговорах досягнути переслідуваної цілі;

–які застосовувалися методи й способи коли відбувалася боротьба;

–чи велика кількість втрати сторін (людські, матеріальні, територіальні та ін.);

–наскільки великий ступінь ущемлення почуття власної гідності тої чи іншої сторін;

–чи змогли у результаті згоди припинити емоційну напруженість сторін;

–які основні методи були використані під час переговорів;

–чи удалося врівноважити зацікавленість сторін;

–чи цей компроміс є нав'язаний однією зі сторін чи третьою силою. Чи ефективним цей результат саме у процесі взаємного пошуку для вирішення конфлікту;

– яка буде реакція навколишнього соціального середовища на кінцевий результат конфлікту.

Післяконфліктна стадія має завжди цікаву об'єктивну реальність: нові сили, нові взаємостосунки опонентів один до одного, а також до навколишнього соціального середовища, нове бачення виниклих проблем і гарне оцінення своїх сил і можливостей в житті.

Дійсно, повне нормування відносин виникає при чіткому усвідомленні сторонами цінності їхньої адекватної взаємодії. Саме цьому сприяють викорінення поганих установок, а ще продуктивна участь у спільній діяльності, та обов'язково встановлення довіри.

Особливості міжособистісних конфліктів у підлітковому віці

Історія міжособистісних конфліктів така ж давня, як і наше людство. Так наковці думають, що міжособистісні конфлікти – непродуктивні прояви стосунків між особистостями. Тому вони є небажані. Проте є науковці, які схиляються до іншої думки, що в конфліктних ситуація буває і часто гарне, позитивне начало. Як правило, всі рекомендують цим скористатися, щоб досягання гарних результатів чи можливий варіант проєктувати конфлікти, з метою одержати тільки гарні результати.

Так, конфлікти між особистостями і трапляються між людьми, які вперше зустрілися, так і між тими, які навіть часто прагнуть до спілкування. І в цьому та в деякому іншому випадку надзвичайну роль у цих стосунках відіграє власне сприйняття партнера або його опонента. Відомо, що досить складна структура міжособистісного сприйняття.

Трапляється досить часто, що головними причинами міжособистісних конфліктів є деякі непорозуміння, тобто нерозуміння однієї людини іншою. Інколи це може відбуватися через деякі уявлення про предмети, факти, явища. «Ми часто очікуємо, – пише Максвелл Мольц, – що навколишні будуть реагувати на ті ж самі факти чи обставини так само, як і ми, роблячи ті ж самі висновки. Ми забуваємо, ... що людина реагує не на реальні факти, а на свої

уявлення про них» (Котко, 2009, с. 164¹⁴⁸). Думки усіх людей є різноманітні, а часом навіть діаметрально протилежні. Такий факт потрібно сприймати як нормальне природне явище, не сперечатися, а пробувати зрозуміти інших.

Також міжособистісні конфлікти проходять у формі: суперництва – це завжди прагнення до домінування; суперечки – що свідчить про деякі розбіжності з приводу перебування найсуттєвішого варіанта рішення спільних проблем; дискусії – це чітке обговорення спірного питання. Відповідно до причин конфлікту, а також способів конфліктної поведінки опонентів, міжособистісний конфлікт має такі основні види результату:

1) відійти від вирішення конфліктів, саме тоді, коли одна зі сторін не помічає виниклих протиріч;

2) зупинення протиріч, якщо одна зі сторін згідна з пред'явленими їй претензіями (але тільки в цей момент), або навпаки бажає вигородити себе;

3) компроміс – це завжди тільки взаємні поступки двох сторін;

4) ескалація напруженості і переростання конфліктів у велике суперництво;

5) силовий варіант вирішення конфліктних спорів, коли одну чи навіть дві сторони змушують силою погодитися на той чи інший варіант результату даного протиріччя (Трофімова, 2001¹⁴⁹).

Безперечно, щоб успішно вирішити конфлікт, потрібно, щоб дві сторони мали велике бажання його пошвидше розв'язати. І коли таке бажання буде виявлене хоч однією зі сторін, то і те та інше дасть більше можливості другій стороні для подальших кроків. Дуже часто в міжособистісному конфлікті люди частково взаємопов'язані взаємними образами, різними претензіями та навіть негативними емоціями. Буває, що саме перший крок на шляху до вирішення конфлікту є досить важким: кожний думає, що уступити повинен

¹⁴⁸ Котко, Т. (2009). Психокорекційна діяльність практичного психолога з формування сприятливого психічного клімату в колективі школярів. *Психологія і педагогіка*. №7. С. 163-171.

¹⁴⁹ Психологія (2001). Підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. К. : Либідь, 558 с.

не він, а хтось інший. А зрозуміло, що готовність до ефективного розв'язання конфлікту, виявлена однією зі сторін, зіграє вирішальну роль у вирішенні конфліктних ситуацій в цілому.

Підлітковий вік – це один з найконфліктніших вікових періодів. Дослідники у цьому віці відмічають багато міжособистісних починань всього подальшого становлення особистості. Проаналізуємо його детальніше.

Складність формування особистості підлітка можна охарактеризувати суттєвими змінами, як зовнішнього так і внутрішнього фактора розвитку. А це в свою чергу суттєво пов'язане з деякою фізіологією та перебудовою організму і, звичайно, з деякою зміною стану дитини у деяких взаєминах із дорослими людьми та їхніми однолітками, з достатнім рівнем розвитку процесів, які пізнаються. Безперечно, надзвичайно особливий період, який в певний час має до формування ціннісних орієнтацій (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001¹⁵⁰).

Відбуваються величезні зрушення в моральних та етичних поглядах підлітків. У молодших школярів регулюються взаємини всіх учнів за деякими нормами «дорослої» моралі. Безперечно, спочатку виступають різні стихійні дитячі норми, які є деякими властивостями «справжнього друга». Підлітки завжди хочуть мати відповідне обличчя у різних ділових та особистих стосунках класу. У кожного учня проявляється стійкість статусу у цій системі. Тому завжди є деяка тенденція, щоб закріпити саме негативний статус. Деяке сприйняття крайнього дуже впливає на почуття емоцій підлітка та викликає певне відхилення у навчальному аспекті, вихованні та поведінці (Костюк, 1999¹⁵¹).

Особливо стає іншим і характер самооцінки підлітків. Він зараз в меншій мірі залежний від певних результатів навчання, а також великою мірою – від

¹⁵⁰ Скрипченко, О., Долинська, Л., Огороднійчук, З. та ін. (2001). Вікова та педагогічна психологія. К. : Просвіта, 416 с.

¹⁵¹ Костюк, Г. (1999). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. : Рад. школа, 386 с.

міжособистісного спілкування. Спостерігається швидке зростання кількості негативної самооцінки. Настає криза самооцінки. Підлітки незадоволені собою. Все це у них виникає не лише, щоб спілкуватися з друзями, а і навчатися. Певне непорозуміння критичного відношення до себе говорить про велику потребу в загальній позитивній оцінці своєї особистості з іншими людьми. А особливо це: дорослі батьки та вчителі. Найгостріше це проявляється у так звані кризові періоди розвитку.

Кризовий характер переходу свідчить про те, що у дитини з'явилися інші потреби, задоволення яких серйозно ускладнено. Криза підлітків відрізняється від усіх інших особливою гостротою і тривалістю. Це, дійсно, пов'язано з динамічним темпом розумового і фізичного розвитку підлітків, який веде до створення певних потреб, які дуже не задоволені тому, що недостатня соціальна зрілість школярів цього віку; водночас виникаючі потреби досить напружені. Криза підлітків має різницю ще в одному, досить істотному відношенні. Якщо у минулих кризах перешкоди до задоволення виникаючих потреб знаходилися, в основному, зовні, то в даний момент дуже істотними є і внутрішні фактори: самозаборони, звички й риси характеру, що заважають здійснювати задумане. Часто криза підлітків пов'язана «з виникненням у цьому періоді іншого рівня самосвідомості, головною рисою якого є поява у них можливості, а також потреби, щоб вирізняти себе, як особистість, яка володіє певними властивостями. Це породжує бажання самостверджуватися і самовиражатися.

Вивчаючи саме про розвиток сучасного рівня самосвідомості, не можна не пригадати про розвиток рефлексій, адже вона фактично є механізмом самосвідомості. Саме рефлексія веде до становлення найновішого рівня самосвідомості. Під рефлексією ми думаємо, що це дослідницький акт, який спрямований людиною на себе, а також власні психічні процеси, особистісні особливості, що проявляються у поведінці й спілкуванні з оточуючими. Слід також дотримуватися внутрішньої позиції підлітка.

Внутрішня позиція відіграє певну роль в утворенні підліткової кризи. Як правило, підлітки хочуть бути дорослими людьми. Їх, безсумнівно, не задовольняє ставлення до себе, як до дітей. Вони хочуть незалежної рівноправності з дорослими, справжньої поваги; інше ставлення їх ображає і принижує (Говорун, 1997¹⁵²).

В V класі (на початку підліткового віку) для 60% дітей найбільше значимою групою були однолітки, а для 40% – дорослі, а у VII класі (кризовий період підліткового віку) для 86% школярів найзначимішою групою були ровесники, а для 14% – дорослі. Підлітку потрібно відповідати усім тим нормам, які прийнятні у середовищі його однолітків (Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2001¹⁵³).

Підлітковий вік характеризує виникнення статевого потягу, пов'язаного з процесом статевого дозрівання. Бажання подібатися протилежній статі.

Дорослість у підлітків займає одне з найперших місць у внутрішній позиції, але деколи приносить оточуючим чимало клопотів та неприємностей. Підлітки не бажають, аби їх вважали дітьми та претендують на роль дорослого, але іноді не може проявити себе у якійсь справді значимій справі нарівні з дорослими. Це може призвести до появи так званої зовнішньої дорослості, коли підліток лише зовні наслідує дорослих. «Зовнішня дорослість» проявляється у гіперінтересі до проблем статі, в курінні, вживанні спиртних напоїв.

Необхідно вказати, що у поглядах між батьками і підлітками є багато розбіжностей, а саме:

- велика різниця дорослих і підлітків у життєвому досвіді;
- певна відсутність деяких етапів, щоб перейти від дитячої залежності до дорослої незалежності;

¹⁵² Говорун, Т. (1997). Формування міжособистих відношень в тимчасовому колективі підлітків. К. : Знання, 144 с

¹⁵³ Скрипченко, О., Долинська, Л., Огороднійчук, З. та ін. (2001). Вікова та педагогічна психологія. К. : Просвіта, 416 с.

–недостатність чітких правил, які можуть послабити батьківську владу, щоб перейти від дитинства до підліткового віку;

–деякі соціальні відмінності, які пов'язуються і стикаються з контролюючими ролями дорослих з потребами підлітків у незалежності (Ішмуратов, 1996¹⁵⁴).

Стосунки з педагогами та відношення до них дуже часто міняється під час періоду підліткового віку. Особливим мотивом спілкування молодших підлітків – це бажання заручитися підтримкою, а також заохотити вчителя до поведінки чи навчання. В старших підлітків їх більше хвилюють особисті та професійні якості наставника. Тому їх професійні якості в цілому задовольняють підлітків, а особистісні, на жаль, не завжди. (Ложкин, Повякель, 2000.¹⁵⁵).

Результати сучасних спостережень доказують, що існують три основні типи взаємин, які певним чином впливають на мотиви, форми і зміни у комунікації між підлітками і дорослими. Це взаємини, які опираються на офіційно зафіксовані права і обов'язки дорослих і дітей (регламентоване спілкування). Це взаємини, які побудовані на певній потребі розуміти один одного, на певному прагненні до емоційного контакту і допомоги іншому (нерегламентоване або «довірливе» спілкування). Це взаємини, які, дійсно, виникають при деякій відсутності прихильності один до одного або байдужості (неорганізоване, випадкове спілкування). Часто доцільними є ситуації саме довірливої комунікації, якщо дорослий може бути в ролі друга (156).

¹⁵⁴ Ішмуратов, А. (1996). Конфлікт і згода. К. : Наукова думка, 190 с.

¹⁵⁵ Ложкин Г., Пов'якель, Н. (2000). Практична психологія конфлікту : навч. посібник. К. : МАУП, 256 с.

¹⁵⁶ Ложкин, Г., Пов'якель, Н. (2006). Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посіб. К. : ВД «Професіонал», 416 с.

Відомо, що одним із гарних досягнень, які виникають в довірливому спілкуванні – це потреба підлітка в емпатії щодо дорослого, що визначає бажання допомогти і підтримати його та розділити з ним його радість і горе.

Коли підліток у взаємовідносинах відчуває, що від нього чимало очікують, то він може ухилитися від виконання деяких обов'язків, ховаючись за «добротою» дорослого. Особливо для засвоєння підлітком сучасної системи взаємин доцільна чітка аргументація вимог, які йдуть від дорослого. Тому підліток домагається певних прав, ніж хоче взяти на себе їхні обов'язки. У цей період важливе значення мають єдині вимоги до підлітка як в сім'ї, так і в школі.

Отже, комунікація сучасних підлітків може і залежати від їхнього настрою, який протягом малого проміжку може змінюватися на протилежний. Мінливість настрою та амбівалентність почуттів призводять, на жаль, до неповноцінного спілкування. Саме під час таких умов спостерігається невміння подолати тиск з боку дорослих, а ще обмежений словниковий запас. Це, дійсно, часто приводить до того, що під час комунікації підлітки досить мало усвідомлюють поведінкові реакції.

Теоретичні засади профілактики міжособистісних конфліктів у підлітковому віці

Перш, ніж розглянути сутність профілактики міжособистісних конфліктів у підлітковому віці, визначимося з тлумаченням поняття «соціальна профілактика».

Так, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» трактує, що «соціальна профілактика – це вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді» (Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями,

дітьми та молоддю», 2023¹⁵⁷). Тобто попереджає про виникнення та розвиток різних соціальних і особистісних проблем, а також прогнозує виявлення та усунення, а також нейтралізацію певних соціальних та психологічних факторів, які приводять до деякої появи чи загострення проблем.

Головною метою соціальної профілактики – це створення певних умов для усунення труднощів, а також повноцінної життєдіяльності людей та задоволеності своїми потребами звичним соціально прийнятним способом. Основою профілактичних заходів є діяльність, яка спрямована на:

- ефективне виконання процесу соціалізації особистості;
- надання психологічної, педагогічної та соціальної допомоги сім'ї та підліткам;
- забезпечення соціально та правового захисту дітей.

Відповідно до того, на якому ступені розвитку проблеми здійснюються певні превентивні заходи, а також виокремлюють такі види профілактики:

- первинна – це діяльність, яка спрямована, щоб попередити виникнення проблеми;
- вторинна – це діяльність, яка попереджує певне загострення деякої проблеми, а особливо її наслідки серед людей, що відчули певний вплив;
- третинна – це праця, що створюється особами, які дійсно зазнали проблеми і спрямовані, щоб попередити її рецидиви.

У певному випадку, коли оцінюється ефективність профілактичного впливу демонструє негативний результат, то потрібно повернутися до етапу планування профілактичного впливу.

Отже, соціальною профілактикою є комплексний характер, який ґрунтується на певному виявленні і виправленні деяких негативних психологічних, інформаційних, педагогічних, організаційних чинників, які спричиняють деякі відхилення в психологічних і соціальних розвиткух, а

¹⁵⁷ Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 03.08.2023 № 3022-IX, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3022-20> (дата звернення 10.04.2023).

також поведінці, безперечно, в стані здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля дітей і молоді.

Профілактика міжособистісних конфліктів у підлітковому віці вивчається нами як сукупність заходів, які спрямованих на ефективне міжособистісне спілкування підлітків, уникнення конфліктів у підлітковому середовищі.

На нашу думку, профілактика міжособистісних конфліктів у підлітковому віці необхідно здійснювати шляхом реалізації таких напрямів:

- формування конфліктологічної компетентності підлітків;
- активна участь підлітків у різних колективних видах діяльності: суспільно корисна, спортивна, участь у волонтерських рухах, тренінгах;
- організація самовиховання підлітків (самопізнання, самооцінка, саморегуляція, аутотренінги);
- взаємозв'язок спільного, диференційного й індивідуального підходів у процесі профілактичної роботи. Проаналізуємо їх детальніше.

Конфліктологічна компетентність включає знання, уміння та навички, які допускають досить грамотно побудувати комунікацію, а також вибрати певні варіанти поведінки в деяких конфліктних ситуаціях та конструктивні особистісні думки, які орієнтують на емпатію, толерантність і велику повагу. Її зміст формується в таких компонентах: інформаційно-ціннісному (знання причин та наслідків міжособистісних конфліктів, шляхів їх вирішення, усвідомлення неповторності кожної особистості); інтегративно-діяльнісному (потреба в ефективній міжособистісній взаємодії й уміння її реалізувати, володіння здатністю до конструктивного діалогу, сформованість комунікативних умінь та навичок, емпатія, толерантність); мотиваційному (потреба в міжособистісному діалозі, прийняття конструктивної поведінки) (Щебанова, 2012¹⁵⁸).

¹⁵⁸ Щебанова, В. (2012). Профілактика та корекція агресивної поведінки у молодших школярів // *Практична психологія та соціальна робота*. №1. С. 17-18

Формування конфліктологічної компетентності в підлітків завбачує проходження трьох етапів: знаннєвий – опануванням необхідним обсягом конфліктологічних знань; формування вміння толерантно пояснити суть конфлікту, визначити причини та способи його вирішення; інтерактивний – готовність до ефективної взаємодії, конструктивної поведінки в конфлікті, вміння контролювати свої емоції, правильна реакція на нестандартні ситуації; світоглядний – толерантність, взаємоповага, порядність, вміння прогнозувати власну поведінку.

Участь підлітків у колективних видах діяльності впливає на здійснення необхідних якостей підлітка, щоб залучити його до важливого досвіду суспільної поведінки, завдяки яким особистість підлітка вдосконалюється у міжособистісній взаємодії. Цей процес сприяє становленню самостійного підліткового колективу, формує відповідальність, толерантність, а також знижує рівень конфліктної поведінки в підлітковому середовищі. У такій суспільній діяльності, яка включає організаційно-суспільну, художню, спортивну, трудову створюється потреба підлітка, щоб побудувати сучасні взаєностосунки з ровесниками, дорослими, а також в самостійності. Внутрішньошкільна й позашкільна діяльність підлітків має мати усвідомлюючий суспільний характер людських взаєностосунків сприяє розвитку таких важливих якостей як відповідальність до дорученої справи та вміння завжди враховувати в своїй поведінці потреби, почуття й особистісні особливості інших індивідів. Таке спілкування розвиває в них соціальну активність (Киричук, 1993¹⁵⁹).

Слід наголосити, що такі види колективної діяльності є ефективними засобами, які сприяють зниженню конфліктної поведінки підлітків в навколишньому середовищі. Саме тому важливе завдання вчителів, батьків та інших фахівців залучати підлітків до різних видів суспільно-корисної

¹⁵⁹ Киричук, О. (1993). Формування в учнів активної життєвої позиції. К. : Знання, 124 с.

діяльності, формувати дружній колектив з позитивним морально-психологічним кліматом в підлітковому середовищі, що сприятиме зниженню конфліктної поведінки.

До основних компонентів організації самовиховання підлітків слід віднести самопізнання, самооцінка, саморегуляція, аутотренінги, самоаналіз конфліктних ситуацій та ін. Самопізнання – це відкрити себе, виявити перш за все деякі свої гарні якості та певні можливості тих задатків, що згодом через етап самовиховання людина перетворює у здібність, а талант – в ефективну рису характеру. Безперечно, чим ефективніше людина пізнає себе, тим більш об'єктивно оцінить свої якості, які краще відбуваються у процесі самовиховання. Самооцінка себе, а також своїх потенційних можливостей і деяких якостей та певного місця серед різних особистостей. Так, вона являє собою регулятор поведінки людини. Безперечно, від неї часто залежить взаємостосунки людини з іншими людьми, а саме: певна критика, деяка вимогливість та ставлення до успіхів і невдач. Дійсно, самооцінка має великий вплив на певний розвиток діяльності людини. Саморегуляція особистості – це управління власним психічним станом і поведінкою в рамках певних ситуацій. Цілі людина ставить собі сама і сама проявляє різні форми активності: спілкування, поведінка, діяльність і управляє (часткою) своїми переживаннями, психічними станами.

Певний зв'язок спільних, диференційованих та індивідуальних підходів у деякому процесі об'єднує все вище сказане у профілактичній роботі. Таким чином, і методи, які відносяться до даних умов, а особливо: аутотренінг, саморегуляція поведінки, самоаналізи, суспільно-корисна діяльність підлітків, а також їх участь у різноманітних волонтерських рухах, спортивній діяльності підлітків та проведення тренінгових занять у підлітковому середовищі, а особливо рольові ігри.

Великий успіх профілактичної діяльності часто залежить, щоб дотримуватися головних принципів соціальної профілактики. Безперечно, потрібно, щоб усі профілактичні заходи, що реалізуються з підлітками,

здійснювались на основі дружнього підходу, який рекомендований Дитячим Фондом ООН (ЮНІСЕФ). Безсумнівно, цей підхід, передбачає з самого початку дотримуватися таких важливих принципів:

- доступність для підлітка інформації;
- готовність вмотивованості до змін;
- велика доброзичливість до підлітків, а також розуміння їх та прийняття вікових та соціально-психологічних особливостей;
- доцільність різних профілактичних дій потреб та інтересів підлітків, їх вікових та соціокультурних особливостей;
- конфіденційність, анонімність і безпечність профілактичних дій;
- моніторинг та оцінки ефективності профілактичних дій.

Варто вказати, що ця система профілактики конфліктів між собою в підлітковому середовищі визначається в деякому комплексі методів, які дають змогу отримати точну і оперативну інформацію про можливість істотних протиріч в підліткових колективах, причинах їх виникнення і заходів щодо їх попередження.

Отже, профілактика міжособистісних конфліктів підлітків сприятиме:

- усуненню й блокуванню соціально-психологічних та особистих причин утворення суперечностей у колективах підлітків;
- виникнення деяких об'єктивних умов, які заважають виникати деструктивним конфліктам і конфліктним ситуаціям в підлітковому віці;
- навчанню й розв'язанню конфліктних ситуацій в підлітковому середовищі.
- розвитку саме таких особистісних якостей для підлітків: відповідальності, самостійності, толерантності, готовності до діалогу та нестандартних рішень та, безперечно, виходу із конфліктної ситуації.

Підлітки не тільки отримують деякий багаж знань і умінь, але й, безсумнівно, закріплюють деякі навички безконфліктної міжособистісної взаємодії.

Програма профілактики міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі

Попередження міжособистісних конфліктів у дитячих колективах виступає напрямом у роботі фахівців з регулювання протиріч. Профілактика буде доцільна тільки тоді, якщо здійснюється за певною системою, а також планомірно і досить своєчасно. Тобто вона спрямовується на деякі конкретні протиріччя, які часто трапляються у колективі.

У даному дослідженні виходили з того, що потреба в знаннях з проблеми міжособистісних конфліктів у підлітків значно активізується, коли вони, усвідомлюючи їх роль у становленні власної особистості є зацікавлені саме не тільки процесом, а і результатом власного удосконалення. Основна увага зосереджувалась на розвитку мотиваційно-ціннісної сфери (формування переконання в необхідності засвоєння знань) та інструментальної сфери (засвоєння знань). З цією метою було розроблено програму профілактичної роботи з підлітками та шляхи ефективного впливу на цей процес.

Мета програми полягає у підвищенні рівня поінформованості та усвідомлення підлітками гостроти проблеми міжособистісних конфліктів, а також формування необхідних вмінь і навичок щодо його попередження.

Програма профілактики міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі передбачає вирішення таких завдань:

- створення умов для отримання необхідних знань з питань конфлікту, причин його виникнення та подолання;

- розвиток особистісних якостей підлітків, готовності до конструктивного міжособистісного діалогу, нестандартних рішень, виходу із конфліктної ситуації;

- формування комунікативних умінь та навичок;

- залучення до суспільно-корисної поведінки, завдяки якій особистість підлітка вдосконалюється у міжособистісній взаємодії.

Програма профілактичної роботи щодо проблеми міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі містить у собі три етапи.

Перший етап охоплює діагностичні ситуації і соціально-організаційну роботу щоб владнати дану проблему. Діагностику міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі слід здійснювати за такою логічною схемою:

- ознайомлення із колективом учнів та його керівником, одержання загального уявлення про групу діяльності, характер взаємовідносин;
- збір інформації, на основі якої розраховується показник міжособистісних стосунків у групі;
- первинна та вторинна обробка даних.
- аналіз та пояснення одержаного матеріалу, що є у співставленні суб'єктивних показників клімату з даними, які зведені окремими показниками в повноцінну характеристику соціально-психологічного клімату.

На цьому етапі за допомогою наукових методів і методик вивчалися реальні особливості проявів конфліктності у підлітків з метою організації групи з яскраво вираженою конфліктною поведінкою

Другий етап включає діяльність суб'єктів спрямовану на формування в учнів знань з даної проблеми. Головне, щоб опанували необхідним обсягом конфліктологічних знань; сформувавши вміння правильно висловлювати суть конфлікту, а також визначати головні причини та способи його вирішення; були готовими до ефективної взаємодії, конструктивної поведінки в конфлікті; контролювали свої емоції і прогнозувати власну поведінку; проявляли толерантність, взаємоповагу, порядність у міжособистісному спілкуванні. Це значною мірою сприяло б досягненню кожною молодою людиною злагоди з собою, сприйняттю себе такою, якою вона є, що в кінцевому випадку позитивно впливало б на міжособистісну взаємодію.

Велика потреба у спеціалісту як в посереднику, завжди виникає із настанням правдивого зовнішнього або міжособистісного конфлікту. Щоб правильно вирішувати, врегульовувати конфліктні ситуації, спеціаліст повинен завжди з'ясувати побудову конфлікту, умови перебігу, суб'єктивні образи конфліктних ситуацій та деякі можливі дії певних учасників конфлікту,

а особливо їхні наслідки. Фахівець, який допомагає підлітку, повинен чітко вивчити його життєві проблеми. А ще вивчити чи цей конфлікт є дійсно об'єктивним чи інколи суб'єктивним. Щоб визначаючи природу і деякий характер конфлікту, він має підтримати підлітка, щоб зрозуміти та проаналізувати чинники, які створюють певні відхилення образу конфліктної ситуації від правдивості.

Щоб вирішити конфлікт в підлітковому середовищі, спеціаліст повинен завжди детально аналізувати всі етапи конфлікту:

1. Посилення напруги.
2. Дилема ролей.
3. Накопичення несправедливості.
4. Конфронтація.
5. Пристосування, корекція.

Якщо фахівець бажає вмішуватися в конфліктну ситуацію, яка склалася у підлітковому середовищі, то він має завжди керуватися певними міркуваннями щодо його розв'язання. А ще потрібно дотримуватися послідовності: визнати наявність конфлікту; взяти участь у переговорах; узгодити процес їх проведення, а також потрібно з'ясувати коло питань, які є предметом конфлікту; створити різні варіанти; обов'язково прийняття узгоджене рішення та реалізувати його на практиці.

Особливість тренінгу – це формування наступних видів мотивів: пізнавальний (внутрішній, процесуально-змістовий), досягнення, саморозвиток, суспільно-значущий, соціальна ідентифікація. Кожний цей компонент та його розвиток забезпечується певним комплексом тренінгових вправ та ігор за особливою структурою. Це вправи на розминку, різні рольові ігри, цікаві групові дискусії та виконання тренінгових вправ із їхнім подальшим обговоренням.

У цьому процесі проведення тренінгу можна використати різноманітні вправи і завдання, які спрямовані, щоб формувати навички оптимального стилю спілкування.

Мета тренінгу полягає у розвитку деяких навичок спілкування, а також формування толерантного ставлення до людей і особливо уміння безболісно виходити із суперечливої ситуації.

Завданнями тренінгу – це перш за все розвиток емоційної сфери: особливо формування уміння в певній мірі розрізняти емоції і називати й виражати їх. А також формування навичок встановлення доброзичливих контактів; мотивація впевненості у собі; вміння слухати, а також розуміти інших, стримувати свої прояви агресії. Певне одержання знань, щоб конструктивно відстоювати свою позицію; формування позитивного ставлення до ровесників.

У профілактичній роботі доцільно, для учасників конфлікту, які завжди спільно вирішують проблему для того, щоб мати певний результат досягнення, а також саму проблему відокремити від особистості.

Міжособистісний конфлікт трактується як важка ситуація протистояння деяких учасників, які сприймають і переживають все це як велику психологічну проблему, що прагне адекватного вирішення, а також породжує активність сторін, яка спрямована на виконання, щоб вирішити різні суперечності в інтересах обох, або вирішити ситуацію в інтересах обох або однієї зі сторін. Такі конфлікти можуть протікати у формі: суперництва, суперечки, дискусії.

Підлітковий вік – один з найконфліктніших вікових періодів. Саме у цьому віці дослідники відмічають багато міжособистісних джерел і починань всього подальшого становлення особистості. В основі формування конфліктності у підлітковому віці постають чинники соціально-психологічного, фізіолого-соматичного і соціально-педагогічного характерів. Агресивність у стосунках має подвійну детермінацію: внутрішня схильність реагувати агресивно і агресивна поведінка є результатом взаємодії школяра і соціальної ситуації.

Отже, профілактика міжособистісних конфліктів у підлітковому віці – це сукупність заходів, які спрямовані на ефективне міжособистісне спілкування

підлітків, уникнення конфліктів у підлітковому середовищі. Її необхідно здійснювати шляхом реалізації таких напрямів: формування конфліктологічної компетентності підлітків; участь підлітків у різних колективах. Високий рівень організації самовиховання для підлітків, а саме: (самопізнання, самооцінка, саморегуляція, аутотренінги, диференційований й індивідуальний підхід у процесі профілактичної роботи).

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Ірина ГЕЛЕЦЬКА – кандидат юридичних наук, викладач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Світлана КАЛАУР – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Жанна КИСЛЮК – аспірантка 2-го року навчання, Тернопільський національного педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Галина ЛЕЩУК – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Наталія ОЛЕКСЮК – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Галина ОЛІЙНИК – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Людмила ПЕТРИШИН – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Ольга СОРОКА – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Вікторія СТЕПАНЕНКО – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Андрій УШАКОВ – аспірант 2-го року навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Наукове видання

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Колективна монографія

Видано в авторській редакції

Підписано до друку 25. 03. 2025.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 18,95. Обл.-вид. арк. 16,7

Тираж 300 примірників. Замовлення № 05/22/6.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*